

ISSN 2073-333X

Международный научный журнал

Қазақстанның ғылымы мен өмірі
Наука и жизнь Казахстана
Science and life of Kazakhstan

№1 2020

Оспанов Марат Тұрдыбекұлы
Мемлекет және қоғам қайраткері, экономика
ғылымдарының докторы, профессор

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫ – ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА – LAW SCIENCE

Алтынбекқызы А., Тлеулесова Б.Т. НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ И ЧАСТНОЙ СОБСТВЕННОСТИ.....	191
Апенев С.М., Жалғас Д. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСІНДЕГІ ПРОЦЕССУАЛДЫҚ КЕЛІСІМНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	196
Жумагулова Ш.Р., Абдикалыков А.А. БОРЬБА С КОРРУПЦИЕЙ - ГЛАВНОЕ УСЛОВИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ.....	203
Жунисбаева Г.Н., Джумабаева К.А. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ПРОБАЦИЯНЫҢ РӨЛІ МЕН МАҢЫЗЫ.....	208
Жунисбаева Г.Н., Джумабаева К.А. ПРОБАЦИЯ ҚЫЗМЕТІНІҢ ЕСЕБІНДЕ ТҮРҒАН АЗАМАТТАРДЫ ҚАЙТА ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУ.....	212
Комаров О.Е., Жамулдинов В.Н. ГРАЖДАНИН КАК ОСНОВНОЙ СУБЪЕКТ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА.....	217
Қалдарбекұлы Ө., Еркінбаева Л.К. ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ СТАТЬИ 84 ЗЕМЕЛЬНОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН «ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ И ПРИНЦИПЫ ПРИНУДИТЕЛЬНОГО ОТЧУЖДЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНОГО УЧАСТКА ДЛЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ НУЖД».....	224
Тапалова Р.Б., Даубасова С.Ш., Еркебаева Н.А., Төлегенова А.А. О СТРУКТУРЕ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ДОКУМЕНТОВ.....	229
Төлепбергени Ж.Т., Сундетова А.Н., Ертүкешова Г.М. ЖЕМҚОРЛЫҚ ФАКТОРЫНЫҢ ЫҚПАЛЫНА ТҮСПЕЙТІН СТУДЕНТТЕРДІ ТӘРБИЕЛЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	243
Төлепбергени Ж.Т., Астраханов Ә.Р., Жармағанбетова Қ.Т. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДӘРІЛІК ПРЕПАРАТТАРДЫ ЖАРНАМАЛАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТТЕРІ.....	251
ӘЛЕУМЕТТАНУ ҒЫЛЫМЫ – СОЦИАЛЬНАЯ НАУКА – SOCIAL SCIENCE	
Мусашева Д.Қ., Калманова Г.Т., Айтжанова Ж.Е. ЕЛ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ДАМУЫНДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ ЖҮЙЕНІҢ ЖАҢҒЫРУЫ.....	256
Молдин Б.А., Ергалиев М.Е., Утешева Г.Т. АККАГАЗ ДОСЖАНОВА И ЕЕ ВРЕМЯ.....	261
Мухамбетғалиева А.К. ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ДЕТСКИХ ДОМОВ КАЗАХСТАНА В ПОСЛЕВОЕННЫЕ ГОДЫ (ПО МАТЕРИАЛАМ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ).....	266
Алауханов Е.О. «КРИМИНОЛОГИЯ» ОҚУЛЫҒЫНА ПІКІР.....	270
Кайржанов А. «ШАКАРИМ. ПОИСКИ ИСТИНЫ И АБСОЛЮТНОГО ДОБРА» КІТАБЫНА ПІКІР.....	273
АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ – СВЕДЕНИЕ ОБ АВТОРАХ – INFORMATION ABOUT AUTHORS.....	278

Апенев С.М.,
заң ғылымдарының кандидаты,
халықаралық құқық кафедрасының доценті,
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
E-mail: apenov68@mail.ru

Жалғас Д.
4 курс студенті,
Халықаралық Құқық мамандығы,
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
E-mail: dori.zhalgas@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСІНДЕГІ ПРОЦЕССУАЛДЫҚ КЕЛІСІМНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Бұл мақала Қазақстан Республикасының Қылмыстық процессуалдық кодексі бойынша процессуалдық келісім институтының мәселелеріне арналған. Осы институттың пайда болған жері ретінде АҚШ қылмыстық процесімен салыстырмалы талдау жүргізіледі. Мақалада қолданыстағы заңды жетілдіру мақсатында прокурордың процессуалдық келісім жасаудан бас тарту негіздерін нақтылау ұсынылады. Авторлардың пікірінше, прокурордың процессуалдық келісімінен бас тартуының себебі, күдіктімен немесе сотталушымен процессуалдық келісімді жасаудың пайдасыздығын көрсететін, жасалған қылмыстың кінәлі адамның көмегінсіз-ақ ашылуы болып табылады.

Түйін сөздер: қылмыстық процесс, кінәні мойындау туралы келісім, процессуалдық ынтымақтастық, прокурор, күдікті.

ПРОБЛЕМЫ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО СОГЛАШЕНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация: Данная статья посвящена к проблеме института процессуального соглашения по Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан. Проводятся сравнительный анализ с уголовным процессом США как место зарождения данного института. В целях совершенствования действующего законодательства в статье предлагается законодательного уточнения основания отказа прокурора от заключения процессуального соглашения. По мнению авторов, поводом отказа прокурора от процессуального заключения является раскрытия совершенного преступления без помощи виновного лица, что означает бесполезность заключения процессуального соглашения с подозреваемым или осужденным.

Ключевые слова: уголовный процесс, сделка о признании вины, процессуальное сотрудничество, прокурор, подозреваемый.

ISSUES OF PROCEDURAL AGREEMENT IN CRIMINAL PROCEEDINGS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation: This article is devoted to the problem of the institution of procedural agreement under the Criminal procedure code of the Republic of Kazakhstan. The comparative analysis with criminal process of the USA as a place of origin of this Institute is carried out. In order to improve the current legislation, the article proposes legislative clarification of the grounds for refusal of the Prosecutor to conclude a procedural agreement. According to the authors, the reason for the refusal of the Prosecutor from the procedural conclusion is the disclosure of the committed crime without the assistance of the guilty person, which means that it is useless to conclude a procedural agreement with the suspect or convict.

Keywords: criminal process, a plea bargain, cooperation procedure, the prosecutor, the suspect.

Қазіргі қолданыстағы Қазақстан Республикасының қылмыстық процессуалдық заңындағы елеулі жаңа ережелердің бірі ҚПК 13 бөлімінде қарастырылған «процессуалдық келісім жасалған істер бойынша өндіріс» болып табылады. Бұл бөлімде процессуалдық келісімнің екі түрі, яғни

612-617 баптарда кінәсін мойындау туралы келісім және 618-621 баптарда «ынтымақтастық туралы процессуалдық келісім» келтірілген. Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесстік кодексі. [Электронды ресурс]: 2014 жыл 4 шілдедегі Қазақстан Республикасының Кодексі № 231-V ЗРК. Қол жетімділік режимі <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>.

Қазақстан Республикасы мұндай қылмыстық процессуалдық институтты шет елдердің практикасынан алған. Біздің анықтауымыз бойынша кінәні Процессуалдық келісімнің бір түрі кінәні мойындау туралы келісім (plea-bargain) АҚШ қылмыстық процесінде пайда болған және осы елдің қылмыстық процесінің бір ерекшелігін білдіреді. Біздің бұл мақаладағы мақсатымыз біріншіден, процессуалдық келісім түрлерінің шет елдік сипаттамасымен қаншалықты ұқсас немесе айырмашылығы бар екендігін анықтау, екіншіден, бұл институттың проблемаларын анықтап, оларды тиімді шешу тәсілдерін ұсыну болып табылады.

Қылмыстық істерді осындай тәртіпте қараудың, яғни кінәні мойындау туралы келісімді немесе процессуалдық ынтымақтастықты қолданудың мақсаттары және себептері бірдей анықталады. Олар қазіргі құқықтық жүйесі дамыған болып саналатын елдердегі жиі қолданылатын күдікті мен жәбірленушінің, сонымен қатар күдікті, сотталушымен сот-тергеу органдарының да арасындағы қатынасты бейбіт, жеңіл және жедел шешу болып саналады.

Американ қылмыстық процесі бойынша кінәні мойындау туралы келісім айыпталушының заңда көрсетілгеннен көрі жеңіл жазаға тартылуы үшін тағылған айыпты толық немесе ішкі-ара мойындай отырып, айыптау тарабының қорғану тарабымен келісім жасауын білдіреді [Махов В. Н., Пешков М. А., 1998, 167-194 бб.]. Бұл елде жазаны жеңіл тағайындауға болатын бірнеше тәсілдер қолданылады. Олар: жасалған ауыр қылмысты жеңілдірек қылмыс түрімен қайта квалификациялау, кейбір айыптауларды алып тастау, жауаптылықты ауырлататын жағдайға сілтеме жасамау, қылмыс жасау сатысын алғашқы сатыға ауыстыру, қылмысқа қатысу формасын өзгерту, сотқа жеңілдірек жазаны қолдануды ұсыну [Боботов С. В., 1989, 160-161 бб.].

Күдіктінің өз кінәсін өз ар-ұяты алдында мойындайтындығынан болар, кейбір деректер бойынша АҚШ –тағы қылмыстық істердің 75-тен 90%-на дейінгі істерге осындай процессуалдық тәсіл қолданылады [Уильям К. Брайсон, 1992, 175 б.]. Кінәні мойындау туралы келісім Америкада құқықтық ережелермен реттелген болса, ал Англо-американдық құқықтық жүйенің отаны және таратушысы болып саналатын Англия қылмыстық процесінде айыптаушы мен қорғанушының келісімі кәсіби заңгерлікке қайшы, құптауға тұрмайтын тәсіл болып бағаланады [Апарова Т.В., 1996, 113 б.]. Оның бірнеше себептері болуы мүмкін. Солардың бірі *Bordenkircher v. Hayes* (1978 ж.) ісі бойынша прецедентте келісім жасау туралы сөз басталғаннан кейінгі прокурордың берген уәдесі сотталушы өзінің кінәсін мойындаудан бас тартқан жағдайда да орындалуы керек деген шешім шығарылған [Criminal procedure, 1978, 501]. Алайда АҚШ округ соттарындағы қылмыстық процесс бойынша Федералдық ереже айыптау және қорғану тараптарының араларындағы келісім процедурасын барынша анық реттеуге тырысқан (IV бөлім) [Махов В. Н., Пешков М. А., 1998, 187-190 бб.]. Бұл бөлімнің ережесі бойынша сотталушы өзінің кінәсіз екендігін дайындық процедураларынан (қарсы тараптың дәлелдемелерімен танысу нәтижесінде кейбір немесе барлық айыптауларды заңсыз деп тану туралы өтініш жасап айыптаудан бас тартқаннан) кейін мәлімдеген болса, онда істі сотта тыңдау басталады.

Енді ҚР ҚПК сөйкес кінәні мойындау туралы келісімнің сипаттамасына келер болсақ, онда мұндай келісім онша ауыр емес, ауырлығы орташа және ауыр қылмыстар бойынша күдікті адамның келтірілген күдікпен, айыптаумен келіскен жағдайында жасалады.

ҚР ҚПК 613-бабы бойынша кінәні мойындау туралы келісімді жасау үшін төмендегідей міндетті жағдайлар орын алуы керек:

1) күдікті, айыпталушы процессуалдық келісім жасасуға ниетін өз еркімен білдіруі керек;

2) күдікті, айыпталушы келтірілген күдікке, айыптауға және қолда бар дәлелдемелерге, өзі келтірген зияның түрі мен мөлшеріне дауласпауы керек;

3) жәбірленуші процессуалдық келісімнің жасалуына қарсы болмауы керек. Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесстік кодексі. [Электронды ресурс]: 2014 жыл 4 шілдедегі Қазақстан Республикасының Кодексі № 231-V ЗРК. Қол жетімділік режимі <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>.

Ынтымақтастық туралы процессуалдық келісім қылмыстық топ жасаған қылмыстарды, өзге де адамдар жасаған аса ауыр қылмыстарды, сондай-ақ экстремистік және террористік қылмыстарды ашу мақсатында күдіктімен, сотталушымен жасалады.

Кінәні мойындау туралы келісім де, ынтымақтастық туралы келісім де прокурормен күдікті, сотталушының арасында жасалады. Мерзімі бойынша адам күдікті ретінде танылған кезден бастап, судья сот шешімін шығару үшін кеңесу бөлмесіне кеткенге дейінгі аралықта жасала алады. Процессуалдық келісімдерді жасау мерзімі туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Соттардың қылмыстық істер бойынша келісімдік тәртіпте іс жүргізу практикасы туралы» 2016 жылғы 7 шілдедегі № 4 Нормативтік қаулысының 4 тармағында «Күдіктінің, айыпталушының, сотталушының не оның қорғаушысының немесе прокурордың кінәні мойындау туралы келісім жасасу жөніндегі өтінішхаты сотқа дейінгі іс жүргізу сатысында – адамның күдікті мәртебесін алған сәтінен бастап, бірінші және апелляциялық сатыдағы сотта – соттың кеңесу бөлмесіне кетуіне дейін берілуі мүмкін» деп анықтаған. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2016 жылғы 7 шілдедегі № 4 Нормативтік қаулысы. Қол жетімділік режимі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P160000004S>.

Жоғарыда айтып кеткеніміздей процессуалдық келісімді жасаудың мақсаты тергеуді және істі сотта қарауды үнемді, бейбіт және жеңіл жүргізу, сонымен қатар қылмысты толық ашу болып табылады. Қазақстандық сот-тергеу органдарының қызметкерлері де өздерінің еңбектерінде процессуалдық келісімнің осы жақтарын атап көрсетуде. Мысалы, Қанат Сырлыбаев процессуалдық келісімнің сот процессіндегі артықшылықтарын келтіре отырып «Қазақстандық және шет елдердің сарапшылары атап өткендей, келісімдік өндірістің артықшылығы барынша жеңілдетілген сот өндірісінде уақытты үнемдеу орын алады. Мұнымен қатар процеске қатысушылар да өз пайдасын көреді. Мысалы, сотталушыны сотқа дейінгі істі қарау мерзімінің қысқартылуы, процессуалдық келісімде көрсетілгеннен көрі артық жазаны сот тағайындай алмайтындықтан жеңілрек жазаны алуы мүмкіндігі қанағаттандырады. Қылмыс жасады деп танылып айыпталған азаматтың әділсотпен келісім жасаған жағдайда сотта өзін қорғауға кететін ақша шығындарын үнемдей алатындығы да маңызды болып саналады. Процессуалдық келісім жасау кезінде айыпталушы келтірілген зиянның мөлшерін мойындайтындығын және келісімде белгіленген мерзімде өз еркімен қайтаратындығын ескере отырып келісімдік өндіріс институтының жәбірленушінің мүдделеріне сай келеді деуге болады» дейді [Сырлыбаев Қ., 2016, 72 б.].

Жанат Абеннова жалпы тәртіпте сотта қаралған қылмыстық істер мен келісімдік істерді салыстыра отырып, «келісімдік өндірістер бойынша үкім шығару кезінде судья прокурордың сот алдында процессуалдық келісім бойынша ұсынып отырған жазаның түрі мен көлемімен байланысты болмайды. Сот процессуалдық келісімде көрсетілген жазадан да жеңіл жаза қолдана алады. Сондықтан сотталушы, күдікті процессуалдық келісім жасай отырып, баптың санкциясында көрсетілген жазаның төменгі мөлшерінен де аз немесе процессуалдық келісімде белгіленген жазаның көлемінен де төмен жазаға тартылуға есеп жасауға мүмкіндігі болады» дейді [Абеннова Ж., 2016, 86 б.]. Бұл айтылғандармен қатар жоғарыда аталған судьялардың анықтаулары бойынша сот процессуалдық келісімде көрсетілген жазаның мөлшерімен келіспеуі де мүмкін және жаңадан процессуалдық келісім жасау үшін істі прокурорға қайтара алады. Ж. Абеннованың айтуынша қайтарылған істерді талдаудың мәліметтері бойынша келісімде көбінесе жасалған қылмыстық құқық бұзушылыққа сәйкес келмейтін жазаны қолдану туралы көрсетілген. Соның ішінде халықтың денсаулығы мен адамгершілікке (есірткі заттарды өткізу), жеке адамға қарсы (әйел зорлау) ауыр қылмыстарға ҚК 63 бабын (шартты соттау) қолдану туралы ұсынылған [Абеннова Ж., 2016, 87 б.].

Процессуалдық келісіммен келіп сотқа түскен істер бойынша үкім де қысқаша шығарылады. Үкімде судьялар сотталушы мен прокурордың арасында жасалған келісімді көрсетеді. Жәбірленуші мен куәлар сотқа шақыртылмайды және олардан сотта жауап алынбайды және осы жағдайлар істі қылмыстық істі қараудың мерзімін қысқартады. Мұнымен қатар сот үкіміне жәбірленуші, сотталушы, оның қорғаушысы арқылы апелляциялық шағым берілмейді. Себебі ҚР ҚПК 613 бабы бойынша кінәні мойындау туралы келісімді жасау үшін алдымен жәбірленушінің келісімін алу керек. Жәбірленушілер және олардың келісімі туралы жоғарыда аталған ҚР Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысының 12 тармағында «Егер

қылмыстық іс бойынша жәбірленуші болып заңды тұлға танылса, онда кінәні мойындау туралы келісім жасасуға келісімді заңды тұлғаның осындай өкілеттілік берген өкілі береді.

Кінәні мойындау туралы келісім қылмыстық іс бойынша жәбірленуші – жеке немесе заңды тұлға жоқ болған кезде де жасалуы мүмкін (мысалы, есірткі заттарының заңсыз айналымы және тағы басқа істер бойынша).

Жалпы, процессуалдердің арасында кінәні мойындау және процессуалдық ынтымақтастық туралы келісімнің мағынасы мен ролі жоғары бағалануда. Соның дәлелі ретінде ҚР Жоғарғы Сотының судьясы Әбдрашид Жүкенов «Кінәні мойындау туралы келісім нысанындағы процессуалдық келісім және мұндай істерді келісімдік соттарда қарау практикада өзінің тиімділігін көрсетті. 2015 жылы республика соттарымен үкім шығара отырып, 1 915 қылмыстық іс келісімдік өндірісте қаралған. Бұлар сот үкімі шығарылған барлық істердің ішінен 3,3% құрайды. 2016 жылдың бірінші жартысының өзінде-ақ республика соттарымен үкім шығарыла отырып 1 181 іс келісімдік өндірісте қаралған, бұл барлық сот үкімі шығарылған (14365) істердің 8,2 % құрайды» деген қылмыстық істерді осындай сот өндірісінде қараудың жиілей бастағандығы туралы мәлімет келтіреді [Жүкенов Ә., 2016. 64 б.].

Біз бұл сот қызметкерлерінің процессуалдық келісімнің мәні мен ролін жоғары бағалауына сынмен қараймыз. Өйткені 2014 жылғы ҚІК процессуалдық келісім енгізілгеннен кейін, тергеу органдарының тергеушілері тарапынан кінәні мойындау туралы келісім немесе процессуалдық ынтымақтастықты жасау туралы жай ескерту емес, күдікті адамды үгіттеу, кейде қысым жасау байқалуда. Жоғарыдағы Ә. Жүкеновтың келтіріп отырған статистикалық мәліметтерінің ішінде осындай қысымның нәтижесін де болуы мүмкін. Біз мұндай жайттар туралы статистикалық мәліметтер дайындалмайтындықтан, бұл туралы ресми ақпарат келтіре алмаймыз. Біз бұл сөзді сот-тергеу органдарында қаралған бейресми мәліметтерге сүйеніп айтып отырмыз. Бұл мәселеде процессуалдық келісімді жасау туралы ұсынысты жасаудың процессуалдық тәртібін қарау қажеттілігі туындайды.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Соттардың қылмыстық істер бойынша келісімдік тәртіпте іс жүргізу практикасы туралы» Нормативтік қаулысының 3 тармағы бойынша «Кінәні мойындау туралы келісім күдіктінің, айыпталушының, сотталушының немесе оның қорғаушысының өтінішхаты бойынша не прокурордың бастамасы бойынша жасалуы мүмкін. Қорғаушының өтінішхаты бойынша немесе прокурордың бастамасы бойынша кінәні мойындау туралы келісім жасау кезінде күдіктінің, айыпталушының осындай келісімді жасауды қалайтынын ерікті түрде білдіруі сотқа дейінгі тергеу сатысында қылмыстық істе тиісінше анықталуға және тіркелуге тиіс» деген ереже келтіреді. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2016 жылғы 7 шілдедегі № 4 Нормативтік қаулысы. Қол жетімділік режимі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P160000004S>. Негізінде процессуалдық келісімнің қылмыстық процестегі, оның ішінде сотқа дейінгі тергеу сатысындағы мағынасы, тергеушінің, анықтаушының күдікті адамға прокурормен процессуалдық келісім жасауға мүмкіндігі бар екендігін және оның сот шешімі шығарылғанда ескерілетіндігін ескеруін білдіреді. Сотқа дейінгі тергеуді жүргізіп отырған адам немесе істі сотта қарау кезінде прокурор процессуалдық келісім жасауға бірінші болып ұсыныс білдірген жағдайда, олар өздері толық аша алмаған қылмыстық істі толық ашу үшін осындай келісімді ұсынуы мүмкін. Күдіктіге процессуалдық келісім жасау туралы ұсынысты қорғаушыда жасай алады. Күдікті адам қылмыстық процесте сенімді көбірек қорғаушысына артады. Сонымен қатар күдікті заңда процессуалдық келісім түрлерінің бар екендігін және оның нәтижесі кейін істі сотта қарап шешім шығарылғанда оң әсер ететіндігін қорғаушысы арқылы білмесе, ондай келісімнің бар екендігін біле бермеуі де мүмкін. ҚІК 67 бабы 1 бөлімінің 11) тармақшасы бойынша процессуалдық келісім жасау туралы ұсыныс білдірілген және осындай келісім түрі жасалған істерге қорғаушының қатысуы міндетті болып табылады. Заңның мұндай талабын құптауға болады, себебі қорғаушысыз келісім жасалып, іс жүргізілген жағдайда тергеуші тарапынан күдікті әртүрлі арандатушылыққа ұшырауы, алдауға түсуі мүмкін. Сондықтан процессуалдық келісім жасау барысында және оған кейінгі сатыларда қорғаушының процесте қатысуы күдіктінің құқықтарының бұзылмауына жағдай жасайды. Алайда қорғаушы өз қорғауындағы адамның кінәні немесе кінәсіз екендігіне көзі жетпей тұрып процессуалдық келісімге жасау туралы оған ұсыныс жасамауы керек. Күдікті, сотталушы кем дегенде қорғаушысының алдында өз кінәсін

мойындамай тұрып, оны процессуалдық келісімге итермелеу, бұл қорғаушының кәсіби этикасына, процессуалдық позициясына қайшы келеді. Сондықтан бұл жағдайды қорғаушыға шектеулер белгілейтін ҚПК 70 бабының 5 бөлімінде анық көрсеткен жөн. Заңның бұл аталған бөлімінде өзінің қорғауындағы адамның мүдделеріне қарсы қандай да бір әрекетті жасауға құқылы емес екендігі көрсетілген. Бірақ заңның бұл сөзінен процессуалдық келісімді жасауға қорғаушының күдіктіні, сотталушыны негізсіз үгіттеуі, олардың мүдделеріне тікелей қайшы екендігі анық көрінбейді. Басқаша айтқанда, қорғаушының осындай ұсынысты негізсіз, яғни адамның кінәлі екендігіне көзі жетпей тұрып жасауының өзі, оның қорғауындағы адамның мүддесіне сай деп бағалануы немесе бұрмалануы мүмкін. Сондықтан Заңның жоғарыда аталған бөліміне қорғаушының да процессуалдық келісімді жасауды өз қорғауындағы адамға ұсына алатындығын ескере отырып, «қорғаушы қорғауындағы адамның кінәлілігіне сенімі болмаған жағдайда процессуалдық келісімді жасау туралы ұсыныс білдіруге» құқылы еместігін тікелей көрсеткен дұрыс.

Сонымен бұл ұсыныстың мағынасы, қорғаушының күдіктінің, сотталушының жазаға тартылатындығына көзі жеткен болуы, сонықтан оның жауапкершілігін жеңілдетіп тағайындауға көмектесу үшін прокурормен процессуалдық келісім жасауға мүмкіндігі бар екендігін күдіктіге хабарлау болып табылады. Басқаша айтқанда қорғаушы мұндай жағдайда процессуалдық келісім жасауды ұсынбайды, тек ондай мүмкіндіктің бар екендігін ескертеді.

Кінәні мойындау туралы келісім және ынтымақтастық туралы келісімнің жасалғанда екі жақты міндет пайда болады. Яғни күдікті, сотталушы қылмысты ашуға, дәлелдемелерді табуға көмектесуге міндеттенеді, ал прокурор жазаның түрі мен мерзімін сотта жеңіл түрде тағайындауға ұсыныс жасауға немесе жазадан босаттыруды сұрауға міндеттенеді.

Процессуалдық келісім жасалған қылмыстық істер сотқа келіп түскенде олар ҚПК 64 тарауында белгіленгендей келісімдік тәртіпте қаралып, істі сотта жалпы тәртіпте қараудың көптеген процедуралары орындалмауы мүмкін. Мысалы куәларды шақыртып жауап алу, дәлелдемелерді қарау және т.б. Мұндай тәртіпте істерде сотта қарау кезінде сот процессуалдық келісімнің талаптары орындалғандығына көз жеткізуі тиіс. Егер процессуалдық келісім жасалған қылмыстық істер бойынша сотталушы сотта келіспейтіндігін білдірсе, онда сотты келісімдік тәртіпте қарау қолданылмайды.

ҚР ҚК 67 бабы бойынша процессуалдық келісімнің барлық шарттарын орындаған адам жазадан босатылуы мүмкін. Республикасының Қылмыстық кодексі. [Электронды ресурс]: 2014 жыл 3 шілдедегі Қазақстан Республикасының Кодексі № 231-V ЗРК. Қол жетімділік режимі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>.

ҚР Жоғарғы Сотының «Соттардың қылмыстық істер бойынша келісімдік тәртіпте іс жүргізу практикасы туралы» нормативтік қаулысының 14 тармағы бойынша «Кінәні мойындау туралы келісімді жасаған кезде прокурор оған күдіктінің, айыпталушының өз кінәсін мойындауы шарт деп тануға құқылы емес. Кінәні мойындау туралы келісімде ҚПК-нің 613-бабы бірінші бөлігінің 2) тармағына сәйкес күдікті, айыпталушы келтірілген күдікке, айыптауға және жасалған қылмыс туралы істегі бар дәлелдемелерге, өзі келтірген зиянның сипаты мен молшеріне дауласпағанын көрсету жеткілікті болып табылады». Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2016 жылғы 7 шілдедегі № 4 Нормативтік қаулысы. Қол жетімділік режимі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1600000045> [6].

Біздің байқауымызша Қылмыстық процессуалдық кодексте процессуалдық келісімді прокурордың ұсынуы және күдікті немесе сотталушы өзі ұсыныс жасағанда прокурордың мұндай келісімнен, ынтымақтастықтан бас тартуы туралы нақтылауды қажет ететін жағдайлары бар.

ҚПК 615 баптың 4 бөлімі бойынша прокурор кінәні мойындау туралы келісім жасаудан бас тарта алады. Заңның бұл бөлімінде «прокурордың процессуалдық келісім жасаудан бас тартуына шағымдануға болмайды, бірақ бұл жағдай алдағы уақытта келісім жасауға кедергі бола алмайды» деп көрсетілген. Сонымен қатар ҚПК 620 баптағы прокурордың процессуалдық ынтымақтастық туралы келісімді бекіту тәртібінің 3) тармағында ынтымақтастық туралы процессуалдық келісімді бекіту немесе одан бас тарту туралы қаулы шығаратындығы айтылған. Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесстік кодексі. [Электронды ресурс]:

2014 жыл 4 шілдедегі Қазақстан Республикасының Кодексі № 231-V ЗРК. Қол жетімділік режимі <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>.

Демек, заң бойынша прокурор процессуалдық келісімдерді жасаудан бас тарта алады. Бірақ заңда прокурордың процессуалдық келісімді жасаудан бас тарту негіздері туралы айтылмаған.

Біз бұл жерде заңның аталған ережелеріне қатысты өз шешімімізді көрсетуден бұрын өз түсіндірмемізді бергіміз келеді.

Кейде практикада қылмыс процессуалдық келісіміз-ақ толық ашылатын кездер болады. Мұндай жағдайда күдіктінің, сотталушының кінәсін мойындауының немесе процессуалдық ынтымақтастыққа барғысы келуінің құны, мағынасы болмайды. Мұндай жағдайда егер прокурор сотталушының кінәсін толық дәлелден, қылмысты толық аша отырып, істі сотқа әкеліп отырған болса, онда сотта кінәні мойындау туралы келісім жасаудың не қажеті бар немесе сотталушының сот алдында өз кінәсін мойындауының маңызы бар ма деген сұрақ туындайды. Бұл жерде, егер сотталушының келісімісіз оның кінәсі толық дәлелденген болса, онда процессуалдық келісімді жасаудың негізсіздігі байқалады. ҚПК бойынша сотта істі қарау кезінде сотталушы кінәсін мойындау туралы келісім жасағысы келетіндігін мәлімдесе, онда судья істі қарауды қисынды мерзімге тоқтатып, прокурормен сотталушының арасында келісім жасауға уақыт беруі керек. Мұндай жағдайда жоғарыда аталған нормативтік қаулы бойынша іс сотта қалады. Алайда, судьялардың келтірген практикалық материалдары бойынша істі сотта қарау кезінде прокурорлардың процессуалдық келісімді жасаудан бас тартатын кездері кездеседі. Сотталушы осындай жағдайда процессуалдық келісім жасауға қайталай тілек білдірмесе, онда қылмыстық істі сотта қарау жалпы тәртіпте жүргізіле береді. Алайда прокурор істі сотта қарау кезінде процессуалдық келісім жасаудан бас тартатын болса, онда жауапты сот және сотталушы, оның қорғаушысы алдында негізделген түрде беруі керек деген пікір кездеседі [Абеннова Ж., 2016, 87 б.].

Бұл келтірілген деректерден прокурордың процессуалдық келісім жасауға баруының негізі, келісім жасалған жағдайда оның іске белгілі бір деңгейде пайдасы тиуі керек екендігін түсінуге болады. Сондықтан сотқа дейінгі тергеу сатысында болсын, істі сотта қарау кезінде болсын, прокурор іс толық ашылмаған немесе ашылмай кеткен басқа қылмысты әрекеттер бар деген күдік болған жағдайда баруы керек. Яғни процессуалдық келісімнен прокурор өз позициясына сай келетіндей пайда іздеуге құқылы. Ал егер сотталушының кінәні мойындауының немесе процессуалдық ынтымақтастық туралы келісімісіз қылмыс толық ашылған, қажетті дәлелдемелер жеткілікті жиналған болса, онда мұндай келісімнің құны болмайды және осындай негізде прокурор келісім жасаудан бас тарта алады. Прокурордың процессуалдық келісімнен бас тарту туралы шешімі себептері көрсетіле отырып, негізделген қаулы түрінде шығуы тиіс. Сондықтан жоғарыда аталған баптың тиісті бөлігінде прокурордың процессуалдық келісімнен бас тартуының себептерін көрсетіп, заңның бұл бөлігін келесідей мазмұнда бейнелеу ұсынылады. **Прокурор процессуалдық келісім жасатпай тұрып қылмыстық құқық бұзушылық толық ашылған және күдіктінің, сотталушының кінәсін анықтайтын дәлелдемелер жеткілікті деп санап, онда ол процессуалдық келісім жасаудан бас тарта алады.**

Біз жоғарыда кінәні мойындау туралы келісімнің Америкн қылмыстық процесінен пайда болғандығын және ол елдің құқығы бойынша ерекшеліктерін келтірген болатынбыз. Отандық қылмыстық процессуалдық құқықтан кінәні мойындау туралы келісім бойынша ақ-кем мәліметтер келтіргеннен кейін, салыстырмалы бағалау келтіргенді жөн көріп отырмыз.

АҚШ және Қазақстан қылмыстық процесіндегі кінәні мойындау туралы келісімнің шарттары бір-біріне ұқсастығындығын байқауға болады немесе ол елдегі жасалған ауыр қылмысты жеңіл қылмысқа ауыстыру (мысалы, тонау қылмысы жасалған болса оны ұрлық қылмысына ауыстыру), аяқталған қылмысты қылмысқа дайындалу немесе оқталу деп квалификациялап, жеңілрек жаза қолдануға жағдай жасау, қылмысқа қатысу формасын өзгерту (мысалы ұйымдасқан қылмыстық топқа қатысқан адамның әрекеттерін жай қылмысқа қатысу деп бағалау) Қазақстанда қолданылмайды. Бұл дұрыс. Себебі істің мән-жайларын толық біле отырып қылмысты әрекетті жауаптылықты жеңіл түрде қолдануға болатын басқа баппен квалификациялау бізде заңдылық қағидасын бұзу ретінде бағланады. Заңдылық

қағдасы – бұл заң ережелерін (нормаларын) қатесіз, бұрмаламай, дұрыс қолдануды білдіреді және заңды әдейі бұрмалап қолдану қауіптілік деңгейіне қарай әр түрлі құқықтық, соның ішінде қылмыстық жауаптылыққа соқтырады. Ал АҚШ қылмыстық процесіндегі прокурордың сот алдында сотталушыға жеңіл жаза тағайындауды сұрауы, Қазақстан қылмыстық процессуалдық заңындағы келісім жасаудың шартына сәйкес келеді.

Сонымен, Қазақстан және АҚШ елдерінің қылмыстық процессуалдық құқығындағы келісім жасау институтының мақсаты, процедурасы сәйкес келеді, бірақ процессуалдық келісім жасау шарттарының көпшілігі сәйкес келмейді деген шешім жасаймыз.

Қорытындылай айтқанда, қазіргі ҚР Қылмыстық процесстік кодексіне шет елдердің ұтымды, прогрессивті заң практикалары жеткілікті кездеседі және олардың барлығы қылмыстық процессуалдық заңның міндеттері мен мақсаттарын тиімді жолдармен, яғни адам құқықтарын қорғау, оларға мүмкіндік беру арқылы іске асыруға бағытталған. Қазіргі ҚР қылмыстық процессуалдық заңын негізінен сапалы және практикалық тұрғыдан қолдануға икемді институттар мен нормалардан құралған, бірақ олардың осы мақалада ұсынылғандай жетілдіруді қажет ететін нормалары бар дегуге болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- 1 Абеннова Ж. Процессуальное соглашение или сделка с прокурором // Заңгер. 2016. № 3 (176). – С. 86-88.
- 2 Апарова Т. В. Суды и судебный процесс Великобритании. Англия, Уэльс, Шотландия. – Москва: Институт международного права и экономики. Издательство «Триана, Лтд» 1996. -157 с.
- 3 Боботов С. В. Буржуазная юстиция. Состояние и перспективы развития. – Москва: Наука, 1989. - 253 с.
- 4 Жукенов А. Институт процессуального соглашения в судебной практике // Заңгер. 2016. № 8 (181). – 63-65.
- 5 Махов В. Н., Пешков М. А. Уголовный процесс США. – Москва: ЗАО Бизнес школа «Интел-синтез» 1998. -208 с.
- 6 Сырлыбаев Канат. Институт согласительного производства: зарубежный опыт // Заңгер. 2016. № 7 (180). – С. 71-72.
- 7 Criminal procedure С. 501
- 8 Уильям К. Брайсон. Американская судебная система // Верховенство права – Москва. Прогресс, 1992. -228 с.